

MĚSTO NÁVRATŮ

„Nikdy jsem tě, město, nedovedl opustit“, říká ve své dojemné básni Czesław Miłosz. Čtenáři jeho poezie vědí, že se jedná o Vilnius, město mnohonárodnostní a multikulturní. Pro mne je takovým městem, magickým místem literárních návratů, můj rodný Těšín.

„Narodila jsem se tady, ale učili mě jazyku, který užívali támhle. Četli mi básně národního básníka, jenž žil ještě někde jinde...“ Vyrůstala jsem v mnohojazyčném prostředí, v Českém Těšíně, městě podivném a schizofrenickém, jehož obyvatelé „se jinak modlí, jiným jazykem hovoří a ještě jiným prosí o chléb“. Četní Těšiňané mluví nářečím, ve kterém zaznívají slova ještě z dob renesančního Mikolaje Reje a císařovny Marie Terezie. Místní Češi a Poláci jezdí dodnes zугоm z Bahnhofu – neboť jak zpívá Jaromír Nohavica, který prožil v našem městě mnoho let – „z Těšína vyjíždí vlaky co čtvrt hodinu“. A já dodávám: do světa, který je mnohem jednoznačnější. Stačí pouze zvolit směr. Jen pár kroků severně od nádraží, za řekou Olzou je země, kde se mluví polsky. Směrem na východ se blížíme k zemi, kde vládne slovenština. Směrem na západ a na jih se moravskoslezské „krátké zobáky“ zázračným způsobem prodlužují. V dětství jsem nepoznala touhu zkoumat cizí mnohobarevný svět, který se rozprostíral za humny. Žila jsem v nepochopitelném, mnohoznačném světě, který se za humny stával jednoznačný. Stačilo pouze zvolit směr a rozhodnout se pro svět, se kterým bych se plně ztotožňovala. Neznám těžší úkol a dodnes volím směry.

Hráli jsme si a učili jsme se v minulém století v tomhle malém pohraničním babylónu s výhledem na Piastovskou věž, která se nalézá na druhé straně, za řekou, v polské části města, která je historická a krásná. Naše teritorium, které po rozdělení města v roce 1920 získalo název Český Těšín (a pak ještě před válkou a během ní Cieszyn Zachodni a Teschen-West), se mohlo pochlubit pouze tím, že bylo kdysi průmyslovým předměstím s velkým železničním nádražím. Ve škole jsme se pak dozvěděli, že se v parku u autobusového nádraží nalézají bludné balvany, pozůstatky po ledovci z období konce třetího, a že v nedaleké Chotěbuzi-Podoboře archeolo-

gové objevili pravěké bikulturní výšinné hradisko – zvané Starý Těšín nebo Těšinisko. Zlatou érou Českého Těšína pak bylo meziválečné období, kdy se mladý československý stát rozhodl dát novému městu v roce 1922 bezúročnou půjčku 15 milionů korun. Město se začalo bouřlivě měnit a z hlediska jeho pozdější stagnace je úctyhodný optimismus architektů a stavitelů zvuchých jmen: Emila Lea, Eduarda Davida, Jaroslava Fragnera, Viléma Richtera, Josefa Zadražila aj. Na jejich díla poukazují autoři televizního cyklu „Šumná města“ v díle „Šumný Těšín“ věnovaném architektonickým památkám z minulého století, kterých jsme si jaksí nevšimli. A přitom stačí v dnešním Českém Těšíně – vyšperkovaném po roce 1989 podivnými obchůdky a lokály – zvednout hlavu a podívat se na fasády domů. Bohužel, mnohdy se stává, že slovo moderní bývá zaměňováno se slovem necitelný...

Žili jsme ve městě rozděleném na dvě nerovné poloviny a formovaly nás dvě kultury, které se zde střetávají, a jazyky, které je provázejí. A tak se ti, kteří se nespokojili se stereotypním a černobílým pohledem na svět, od začátku velmi upřímně ptali sami sebe – a každý ve svém jazyce – na to, odkud přicházíme, kdo jsme a kam patříme. Když se ohlédnu zpět, vidím, že moje tvorba věnovaná Těšínu je vlastně jakýmsi proustovským hledáním ztraceného času, atmosféry a vůně. To hledání se nedotýká jenom času, kam sahají naše životy, ale daleko dozadu, do času dědečků a pradědečků; je to čas protkaný vzpomínkami, dětskými otázkami, čas viděný dětskýma očima. A pro mne je takovým synonymem světa, který už neexistuje, dávná kavárna AVION, která stála u bývalého Dlouhého mostu na řece Olze, na podezdívce z dob zájezdního hostince Osmek ze 16. století. Lehká, prosklená, zachovala se jen na fotografiích pořízených z oken Prochaskovy tiskárny. Symbolické je to, že se známá těšínská židovská restaurátorka Rosalie Wiesnerová rozhodla postavit svoji kavárnu v roce 1933, kdy se v Německu začínal hlásit o slovo Adolf Hitler, a na tomto vskutku evropském funkcionalistickém objektu umístila nápisy v češtině, polštině a v němčině: Kavárna – Kawiarnia – Kaffeehaus. Kariéra tohoto efemérního podniku

trvala pouhých sedm let. Prosklená budova byla totiž vážně poškozena při výbuchu mostu v září roku 1939 a pak ji Němci jako židovský majetek rozebrali. Je to jeden z mnoha podobných středoevropských příběhů a pro místní patrioty má punc osobitého těšínského symbolu. Dnes na místě dávné kavárny rostou stromy, které se odrážejí v hraniční řece Olze.

S hranicí, která tady dříve nebyla, je spojen také příběh těšínské tramvaje. Elektrická dráha v Těšíně byla nejmenším tramvajovým provozem na našem území a jezdila pouhých 10 let. Když bylo město rozděleno na dvě části, tato spojnice najednou ztratila svůj smysl. Málokdo zná také příběh těšínského Ahasvera, který probděl na mostě u kavárny AVION celé dva dny, protože ho celníci nechtěli pustit ani do Polska, ani do mladého československého státu. Prostě nikam nepatřil. Stejně jako druhá místní hrdinka, bláznivá Markéta, která jakoby žila v jiné dimenzi. Těšínská jablíčka někdy chutnají hořce...

Vzpomínky na místa, která už neexistují, mě logicky přivedly k dalším, anonymním lidem, kteří zmizeli z mapy Těšína. Objevila jsem je v knihách, na starých pohlednicích, které vášnivě sbírám, a na fotografiích v rodinném albu. A najednou jsem si uvědomila, že i moje slezské město skrývá mnohá tajemství. Má exotické klima i poklady pouhým okem neviditelné, má své konkvistadory toužící po lupu i Mohykány, kterým zůstala už jen naděje. V jistém okamžiku mi došlo, že jsem celé mládí protančila jako členka polského folklorního souboru „Olza“ v bývalé synagoze na Božkově ulici a nikdo z dospělých nám neřekl, že tančíme na posvátném místě. V době nabubřelých hesel o jednotě proletářů všech zemí se

na některé národy raději zapomínalo a dějiny byly potutelně falšovány. Komorní představení věnovaná zmizelým obyvatelům Těšína bez ohledu na jejich národnost, která jsme realizovali s herci Těšínského divadla, měla být jistým zadostiučiněním. Stala se osobitým manifestem naší obelhávané generace, dorůstající v období normalizace. Je příznačné, že toto ponuré období bylo také spojeno s úpadkem významu Českého Těšína, jenž byl do roku 1960 okresním městem.

„Co bylo, tu není, zbyly jen vzpomínky a snění...“ Nostalgie, odstup a stesk mohou být velmi přínosné a inspirující. Nesmí ale znít falešně. Když se dívám na Těšín z dálky, vidím ho zbavený každodenní šedi, obalený sentimentem a v růžových barvách. Takovou zázračnou moc mají města, v kterých jsme prožili své dětství a mládí. Když se vracím na svá milovaná místa, vidím už bez pozlátka všechno, co s městem udělal čas a lidé. A pak se dívám na mladé Těšíňany vesele pobíhající kolem nové fontány na náměstí. Před válkou tady stála stará těšínská chalupa vdovy Tetlové. Po válce jsme stávali na tomto náměstí v rámci povinných prvomájových demonstrací, které tady měly probíhat po věčné časy. Pak jsme těm časům symbolicky odzvonili klíči... Mění se systémy, odcházejí lidé, ale město zůstává a v dnešní době se opět pomalu stává jedním organismem napájeným řekou, která stále plyne jako před léty. Tiše doufám, že Těšín zase bude městem, v kterém se lidé budou – jak o tom vypráví stará legenda o třech bratrech – znovu potkávat a těšit.

Renata Putzlacher

MIASTO POWROTÓW

„Nigdy od ciebie, miasto, nie mogłem odjechać”, mówi w jednym ze swoich przejmujących wierszy Czesław Miłosz. Czytelnicy jego poezji wiedzą, że chodzi o Wilno, miasto kresowe, wielonarodowościowe i multikulturalne. Dla mnie takim miastem, magicznym miejscem literackich powrotów, jest rodzinny Cieszyn.

„Urodziłam się tutaj, a uczono mnie języka, którym posługiwali się tamci. Czytano wiersze wieszczą, który żył jeszcze gdzie indziej...” Dorastałam w wielojęzycznym środowisku, w Czeskim Cieszynie, mieście dziwnym i schizofrenicznym, którego obywatele „inaczej się modlą, rozmawiają w innym języku, a jeszcze w innym proszą o chleb.” Liczni cieszyniacy posługują się gwara, w której pobrzmiwają słowa jeszcze z czasów Mikołaja Reja i cesarzowej Marii Teresy. Miejscowi Czesi i Polacy do dziś jeżdżą „zuggym z Bahnhofu” – bo jak śpiewa Jaromír Nohavica, który mieszkał w naszym mieście przez wiele lat – „co kwadrans ruszają pociągi z Cieszyna w dal”. A ja dodaję: ruszają w świat, który jest o wiele bardziej jednoznaczny. Wystarczy tylko wybrać kierunek. Gdy ruszymy z dworca w kierunku północnym, tuż za rzeką Olzą natrafimy na ziemię, gdzie mówi się po polsku. Jadąc w kierunku wschodnim znajdziemy się w kraju, w którym króluje język słowacki. Gdybyśmy wybrali kierunek zachodni lub południowy, zauważymy, że południowi Morawianie i Czesi zaskakująco poprawnie wysławiają długie samogłoski. W dzieciństwie nie pociągał mnie obcy, wielobarwny świat, który otwierał się tuż za granicami mego miasta. Żyłam w niepojętym, wieloznacznym świecie, który o parę kroków dalej stawał się jednoznaczny. Wystarczyło tylko wybrać kierunek i zdecydować się, z którym światem jestem w stanie w pełni się utożsamić. Nie znam trudniejszego zadania i do dziś wybieram kierunki.

Bawiliśmy się i uczyliśmy się w minionym wieku w tym małym mieście granicznym z widokiem na lokalną wieżę Babel, która znajduje się po drugiej stronie, za rzeką, w polskiej części miasta, która jest historyczna i piękna. Nasze terytorium, któremu po podziale miasta w 1920 roku nadano nazwę Czeski Cieszyn (a potem jeszcze przed wojną i w jej trak-

cie przemianowano je na Cieszyn Zachodni i Teschen–West), mogło się pochłubić tylko tym, że było kiedyś uprzemysłowionym przedmieściem z wielkim dworcem kolejowym. W szkole dowiedzieliśmy się potem, że w parku niedaleko dworca autobusowego znajdują się głązy narzutowe, pozostałości po lodowcu z późnej ery trzeciorzędu i że w niedalekim Kocobędzu–Podoborze archeolodzy znaleźli ślady prehistorycznego osadnictwa Cieszyna – grodzisko nazwane Stary Cieszyn albo Cieszynisko. Złotą erą Czeskiego Cieszyna był później okres międzywojenny, kiedy to młode czechosłowackie państwo postanowiło udzielić nowemu miastu w 1922 roku pożyczkę bezprocentową w wysokości 15 milionów koron. Miasto zaczęło się gwałtownie zmieniać i z punktu widzenia jego późniejszej stagnacji jest godny szacunku optymizm ówczesnych znanych architektów i budowniczych: Emila Leo, Eduarda Davida, Jaroslava Fragnera, Viléma Richtera, Josefa Zdražila i wielu innych. Na ich dzieła zwrócili uwagę autorzy popularnego telewizyjnego cyklu „Szumne miasta” w odcinku „Szumny Cieszyn” poświęconym pamiątkom architektonicznym z minionego wieku, na które dotąd nie zwracaliśmy szczególnej uwagi. A wystarczy tylko w dzisiejszym Czeskim Cieszynie – przyozdobionym po roku 1989 dziwnymi sklepikami i lokalami – podnieść głowę i spojrzeć na fasady domów. Niestety, często się zdarza, że słowo nowoczesny bywa mylone ze słowem bezduszny...

Żyliśmy w podzielonym na dwie nierówne połowy mieście i formowały nas dwie kultury, które się tu stykają i języki, które im towarzyszą. I w ten sposób ci, których przestało zadowalać stereotypowe i czarno–białe postrzeganie świata, zaczęli zadawać sobie – każdy w swoim języku – pytania natury ontologicznej: skąd przychodzimy, kim jesteśmy i gdzie jest nasze miejsce. Kiedy oglądam się wstecz, zauważam, że moja twórczość poświęcona Cieszynowi jest właściwie jakimś proustowskim poszukiwaniem straconego czasu, atmosfery i zapachów. To poszukiwanie nie dotyczy tylko czasów, w których przyszło nam żyć, ale sięga również daleko wstecz, do czasów naszych dziadków i pradiadków; jest to czas utkany ze wspomnień, dziecięcych pytań i widziany

dziecięcymi oczami. A dla mnie takim synonimem świata, który już nie istnieje, jest dawna kawiarnia AVION, która stała obok dawnego Długiego Mostu nad rzeką Olzą, na fundamentach zajazdu „Osmek” z XVI wieku. Lekka, przeszklona, zachowała się tylko na fotografiach robionych z okien drukarni Prochaski. Symboliczny jest fakt, że znana cieszyńska żydowska restauratorka Rosalia Wiesner postanowiła wybudować swoją kawiarnię w 1933 roku, kiedy w Niemczech zaczął dochodzić do władzy Adolf Hitler i na tym rzeczywiście europejskim funkcjonalistycznym budynku kazała umieścić napisy w języku czeskim, polskim i niemieckim: Kavárna – Kawiarnia – Kaffeehaus. Kariera tego efemerycznego lokalu trwała tylko siedem lat. Przeszklony budynek poważnie uszkodził wybuch mostu głównego we wrześniu 1939 roku, po czym kawiarnia została rozebrana przez Niemców jako własność żydowska. Jest to jedna z wielu podobnych historii środkowo-europejskich i dla lokalnych patriotów jest swoistym cieszyńskim symbolem. Dziś na miejscu dawnej kawiarni rosną drzewa, które przeglądają się w granicznej rzece Olzie.

Z granicą, której tu wcześniej nie było, jest związana również kariera cieszyńskiego tramwaju. Linia tramwajowa w Cieszynie była najkrótsza z istniejących na terytorium państwa i funkcjonowała tylko przez 10 lat. Kiedy miasto podzielono na dwie części, ten łącznik nagle stracił rację bytu. Mało kto zna również historię cieszyńskiego Ahaswera, który spędził na moście niedaleko kawiarni AVION całe dwa dni, ponieważ celnicy nie chcieli go puścić ani do Polski, ani do młodego czechosłowackiego państwa. Nigdzie nie było dla niego miejsca. Zabrakło go również dla drugiej miejscowej bohaterki, pomyłonej Gosi, która żyła jakby w innym wymiarze. „Cieszyńskie jabłuszka” – czcze obietnice – mają czasami gorzki smak...

Wspomnienia dotyczące miejsc, których już nie ma, naprowadziły mnie również na ślad innych, anonimowych ludzi, którzy zniknęli z mapy Cieszyna. Odnalazłam ich w książkach, na starych widokówkach, których jestem zapaloną kolekcjonerką i na zdjęciach w albumie rodzinnym. I nagle uświadomiłam sobie, że moje śląskie miasto też ma wiele swoich tajemnic. Ma egzotyczne klimaty i skarby niewi-

doczne gołym okiem, ma swoich konkwistadorów spragnionych łupów i Mohikanów, którym nie zostało już nic prócz nadziei. W pewnym momencie zrozumiałam, że całą moją młodość przetańczyłam jako członkini polskiego zespołu folklorystycznego „Olza” w dawnej synagodze przy ulicy Bożka i że nikt z dorosłych nam nie powiedział, że tańczymy na miejscu uświęconym tradycją. W erze napuszonych haseł mówiących o jedności proletariuszy wszystkich krajów przezornie zapominano o niektórych narodach i skrycie fałszowano historię. Karmalne spektakle poświęcone obywatelom, którzy zniknęli z mapy Cieszyna bez względu na ich narodowość, które realizowaliśmy z aktorami Teatru Cieszyńskiego, miały być czymś w rodzaju zadośćuczynienia. Stały się swoistym manifestem naszej okłamywanej generacji, dorastającej w okresie normalizacji. Znamienny jest fakt, że ten ponury okres był związany z upadkiem znaczenia Czeskiego Cieszyna, który był do 1960 roku miastem powiatowym.

„Co było, tego już nie ma, zostały tylko wspomnienia...” Nostalgia, dystans i tęsknota mogą być bardzo twórcze i inspirujące. Nie mogą jednak brzmieć fałszywie. Kiedy patrzę z daleka na Cieszyn, widzę go oczami pełnymi sentymentu i w różowych kolorach, bez odcieni szarości. Taką czarodziejską moc posiadają miasta naszego dzieciństwa i młodości. Kiedy jednak wracam na moje ukochane miejsca, widzę już bez pozłoty to wszystko, co z miastem zrobił czas i ludzie. A potem przyglądam się młodym cieszyńsiakom radośnie biegającym wokół nowej fontanny na rynku. Przed wojną stała tu stara cieszyńska chałupa wdowy Tetli. Po wojnie staliśmy co roku na tym rynku w ramach obowiązkowych demonstracji pierwszomajowych, które miały się tu odbywać po wsze czasy. Potem żegnaliśmy te czasy symbolicznie dzwoniąc kluczami... Zmieniają się systemy, odchodzą ludzie, ale miasto trwa i w dzisiejszych czasach znów powoli staje się jednym organizmem zasilanym przez rzekę, która nadal płynie jak przed laty. Mam cichą nadzieję, że Cieszyn ponownie będzie miastem, w którym ludzie będą się – jak o tym mówi stara legenda o trzech braciach – chętnie spotykać i cieszyć.

Renata Putzlacher